

Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalığa İlişkin Deneyimlerin Sosyodemografi, Narsisistik Özellikler, Öz Yeterlik ve Tutumlar ile İlişkisi

The Relationship between Cyberbullying in High School Students with Sociodemography, Narcissistic Characteristics, Self-Efficacy and Attitudes

① Sinem Yıldız İnanıcı^{1,5}, ② Selda Küçük Akdere², ③ Emine Çelik³, ④ Sümeyye Akçay Arısoy Ekşilioğlu⁴, ⑤ Mehmet Akif İnanıcı^{1,5}

¹Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

²T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Otizm Zihinsel Özel Gereksinimler ve Nadir Hastalıklar Daire Başkanlığı, Ankara, Türkiye

³Medeniyet Üniversitesi Göztepe Prof. Dr. Süleyman Yalçın Şehir Hastanesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Kliniği, İstanbul, Türkiye

⁴Türkiye Yeşilay Cemiyeti/Yeşilay Danışmanlık Merkezi, İstanbul, Türkiye

⁵Marmara Üniversitesi Çocuk Koruma, Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Türkiye

ÖZ

Amaç: Teknolojik gereçlerdeki hızlı gelişim ve erişim imkanının artmasıyla, gençlerde sanal zorbalık davranışları giderek yaygınlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinde sanal zorbalık deneyimleriyle ilişkili demografik, psikolojik ve çevresel faktörleri betimlemektir.

Yöntem: Bu çalışma, yaşı 16,01 olan %52,2'si kız 431 lise öğrencisi ile yapılmıştır. Kullanılan anket, demografik veriler, risk davranışları, okul ve aile algısı, internetteki riskli davranışları içeren bir form ve Siber Zorbalık Ölçeği, Çocuklar İçin Öz-Yeterlik Ölçeği ve Çocukluk Çağı Narsisizm Ölçeği'ni içermektedir.

Bulgular: Sanal zorbalığa hiç katılmayanlar ve mağdur gruplarında kızların oranı erkeklerin oranından yüksektir. Zorba-mağdur grubunda sağlığa zararlı madde kullanımı en yüksek orandadır. Ayrıca, kendi bilgisayarlarına sahip olma oranları diğer gruplardan yüksektir ve kendilerini internette farklı biri gibi gösterme davranışını göstermektedirler. İnterneti yeni arkadaş bulmak için kullanarlarda, internette farklı biri gibi davranarlarda ve özel bilgilerini yabancılarla paylaşarlarda narsisizm puanları bunları yapmayanlara göre daha yüksektir. Sınıf ve antisosyal nitelikte davranış gösteren yakın arkadaş sahibi olmak mağduriyeti yordamaktadır. Kendine ait bilgisayarın olması, sınıf, okuldan kaçma ve zorbalık yapmayı kolay bulma değişkenleri zorba/mağdur olmayı predikte etmiştir. Narsisizmin, öz yeterlik alt boyutlarının sanal zorbalık gruplarıyla ilişkisini mediyetlemediği gözlenmiştir.

Sonuç: Sanal zorbalık bireysel ve sosyal pek çok faktörle ilişkilidir. Narsisistik özelliklerin mediyet edici etkilerinin araştırılmasında narsisizm tiplerinin, zorbalığa yönelik tutumları etkileyen faktörlerin incelenmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, öz yeterlilik, risk faktörleri, sanal zorbalık, narsisizm

Yazışma Adresi/Address for Correspondence: Sinem Yıldız İnanıcı, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: yildiz.sinem@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8488-3231>

Geliş tarihi/Received: 13.10.2021
Kabul tarihi/Accepted: 27.01.2022

ABSTRACT

Objective: With the rapid development of technological devices and the increase in access opportunities, cyberbullying is becoming more common among young people. This study's aim is to describe the demographic, psychological and environmental factors associated with cyberbullying experiences in high school students.

Methods: This study was conducted with 431 high school students with a mean age of 16.01, 52.2% of whom were girls. The form used includes demographics, risk behaviors, school and family perceptions, risky behaviors on the internet, and Cyberbullying, Children's Self-Efficacy and, Childhood Narcissism Scales.

Results: The girls' rate is higher than the boys' in the non-participant and victim groups. Harmful substance use is the highest in the bully-victim group. In addition, the rate of owning personal computers is higher than other groups in bully-victims and, they pretend to be a different person on the internet. Those who use the Internet to find new friends, pretend to be a different person on the Internet, and share their private information with strangers have higher narcissism scores than those who do not. Grade and having close friends who show antisocial type behaviors predicts victimization. Having personal computer, grade, truancy and finding easy to bully other people predicted being in a bully/victim group. Narcissism did not mediate the relationship between self-efficacy sub-dimensions with cyberbullying groups.

Conclusion: Cyberbullying is associated with many individual and social factors. To investigate the mediating effects of narcissistic characteristics, it may be suggested to examine the types of narcissism and the factors affecting attitudes towards bullying.

Keywords: Personality, self efficacy, risk factors, cyberbullying, narcissism

GİRİŞ

Sanal-zorbalık, “bir grup ya da birey tarafından iletişimin elektronik biçimleri kullanılarak tekrarlı ve süregelen biçimde, kendini kolaylıkla savunamayacak olan bir mağdura karşı gerçekleştirilen saldırgan ve kasıtlı nitelikteki eylemlerdir.” (1). Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, 13-24 yaş arasındaki her üç gençten birinin çevrimiçi zorbalığın mağduru olduğunu ve mağduriyetin özellikle sosyal medya kullanımı yoluyla gerçekleştiği bildirmektedir (2). Pek çok araştırma, sanal zorbalığın ruhsal ve fiziksel sağlık ile olumsuz ilişkisini ortaya koymaktadır: Sanal zorbalığa maruz kalmak depresyon ve kaygı ile koreledir (3). Ayrıca, intihar düşüncesi, intihar planı, silah taşıma ve fiziksel kavgaya karışma oranları yüksek olanlarda mağduriyet daha fazladır (4). Kişiler sanal zorbalık deneyimini değişik konumlarda yaşayabilirler: sadece zorbalık yapanlar, sadece mağduriyet yaşayanlar, hiç karışmayanlar ve hem zorbalık yapan hem de mağdur olanlar. Kişilerin konumları, onların yaşadıkları duygusal ve davranışsal güçlükleri yordama gücüne sahiptir (5).

Sosyoekolojik yaklaşıma göre, sanal zorbalık deneyimleri kişinin sosyoekolojik sistemle karşılıklı ve karmaşık etkileşiminin bir ürünü olarak değerlendirilebilir (6). Bu tür bir değerlendirme bireyle, aileyle, arkadaşla, okulla, hatta toplum ve kültürle ilgili öğeleri bir arada yorumlamayı gerektirir.

Sanal zorbalık deneyimleri ve bireysel değişkenlerin ilişkisi, sahip olunan kişilik özellikleri açısından ele alınmıştır: Dışadönüklük, sözel agresyon, açıklık, nörotizm, uyumluluk ve atılganlık kişilik özellikleri mağdur grubunda yüksekken ve bu grupta olmayı predikte ederken; açıklık özelliğindeki düşüş, sadizm ve psikopati puanlarındaki artış zorbaca davrananlarda yüksektir ve yordayıcı gücü vardır (7,8). Dürtüsellik ve katı-duygusuz özelliklerin yanı sıra en genel anlamıyla aşırı kendini

sevme veya benmerkezcilik olarak tanımlanan (9) narsisizm de sanal zorbalık yapmakla ilişkilidir (10).

Narsisistik özellikler, sanal zorbalığı predikte eden değişkenler arasındadır (11) ve sorunlu sosyal medya kullanımı ile dolaylı yoldan ilişkilendirilmektedir (12). Narsisizmle arasında pozitif bir ilişki olduğu gösterilen öz yeterlik (13,14), bireyin belirli performans kazanımları üretmek için gerekli davranışları gerçekleştirme kapasitesine olan inancını ifade eder (15) ve sanal zorbalıkla ilişkilendirilir: Olenik-Shemesh ve Heiman (16) düşük beden saygısı, düşük sosyal destek ve sosyal-özyeterliğin sanal mağduriyetle korele olduğunu göstermiştir.

Aile boyutunda ise ebeveynlik stilleri sanal zorbalığın anlaşılmasında önemlidir. Mağduriyetin ve zorbalıktaki agresyonun az olması, hoşgörülü demokratik veya normatif demografik tarzdaki ebeveynlikle ilişkiliyken otoriter ve katı tarzdaki ebeveynlik bu skorlardaki artışla alakalıdır (17). Ebeveynin çocuğunun internet kullanımını kontrolü, daha önce internette zorbalığa maruz kalmak ve kendi bilgisayarına sahip olmak değişkenleriyle birlikte sanal zorbalıkta bulunmayı yordamaktadır (18).

Sanal zorbalık kategorilerini anlamada bir diğer önemli boyut da okul-arkadaş çevresidir. Örneğin arkadaşlar tarafından reddedilme değişkeni değişik zorbalık kategorilerini istatistiksel olarak birbirinden ayırabilir: Livazovic ve Ham (19) ortalama bir sanal zorbanın özellikleri arasında, okula katılımındaki ve arkadaş ilişkilerinden memnuniyetteki düşüklüğü de saymaktadır. Daha düşük prososyal arkadaş etkisi bildirenlerde sanal zorbalık yapma ihtimali daha fazladır (20) ve okul kalitesini “iyi” olarak tanımlayanlarda “çok iyi” olarak tanımlayanlara göre daha fazla mağduriyet gözlenmiştir (21).

Bu çalışmanın başlıca hipotezleri şöyledir:

H1: Mağdur grubunda, kızların oranı erkeklerden daha yüksek olacaktır.

H2: Zorba/mağdur grubunda günlük hayattaki riskli davranışlarda (sağlığa zararlı madde kullanımı, okuldan kaçma, antisoyal özellik gösteren arkadaşlar edinme) bulunma oranı diğer gruplardan yüksek olacaktır.

H3: Zorba/mağdur grubundakiler diğer gruplara göre sanal zorbalığı destekleyici görüşlere daha fazla sahip olacaktır.

H4: Zorba ve zorba mağdur gruplarının narsisizm puanları diğer gruplarından yüksek olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinde sanal zorbalık deneyimleriyle ilişkili değişkenleri demografik değişkenler, narsisizm ve öz-yeterlik açısından bireysel, arkadaş ve okul çevresi açısından sosyal boyutlarıyla betimlemektir (Şekil 1).

GEREÇ ve YÖNTEMLER

Araştırmada kullanılan anketin ilk kısmındaki demografik bilgileri, okul-yakın çevre algısını, risk davranışlarını, değerlendiren sorular araştırmacılar tarafından oluşturulmuş, sanal zorbalığa yönelik tutumları değerlendiren sorular için literatürden faydalanılmıştır (22). Araştırmada kullanılan ölçekler ise aşağıda sıralanmıştır.

Siber Zorbalık Ölçeği

Küçük ve ark. (23) tarafından Türkçe'ye adaptasyonu yapılan bu ölçek siber zorbalık ve mağduriyet durumlarını ölçmeyi

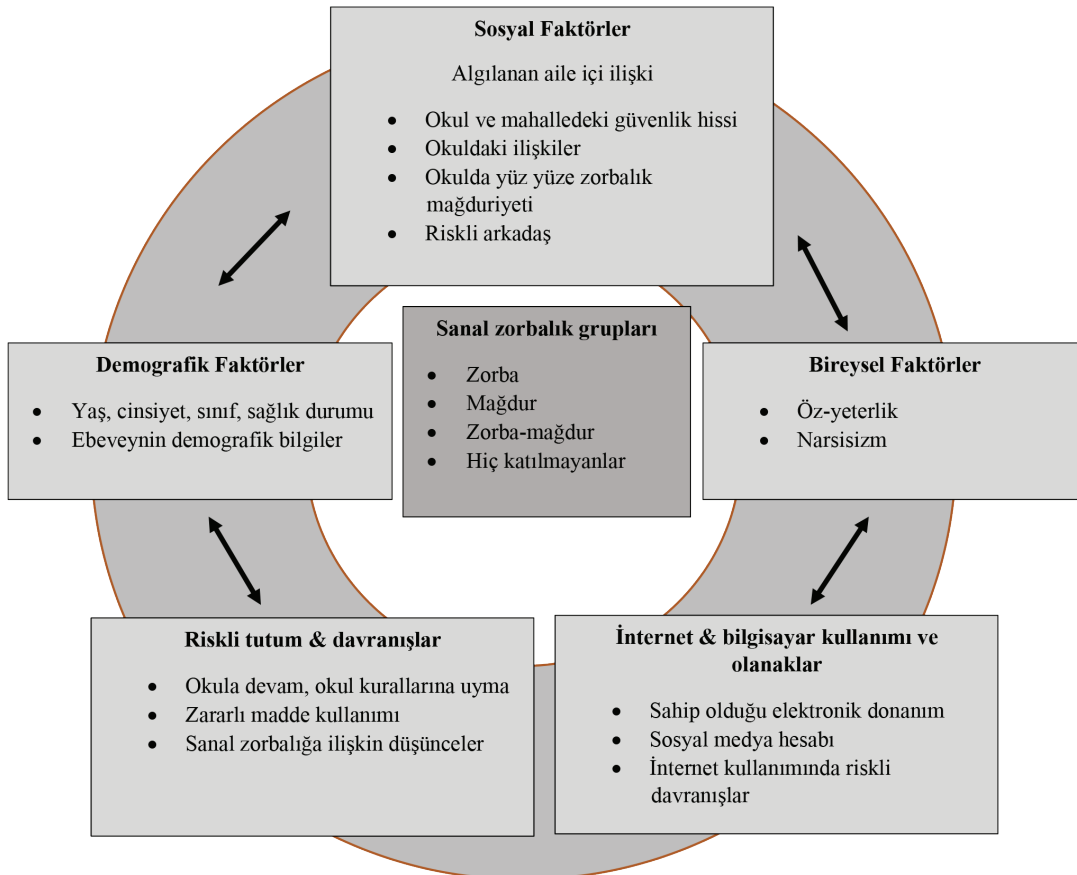
amaçlamaktadır. Ölçek, 2'si çoktan seçmeli 14'ü likert tipi olmak üzere 16 sorudan oluşmaktadır. Katılımcılar likert tipinde olan sorulara "Hiç, Neredeyse hiç, Bazen, Hemen hemen her zaman, Her zaman" skalası üzerinden yanıt vermektedirler. Bu ölçeğe dayanarak katılımcılar, son 1 ay içindeki deneyimlerine göre mağdur, zorba, zorba-mağdur ve hiç katılmayanlar (ne mağdur ne de zorba) şeklinde sınıflandırılmıştır.

Çocuklar için Öz-yeterlik Ölçeği

Bu ölçeğin Telef ve Karaca (24), tarafından 731 lise öğrencisi ile Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Ölçeğin 8 maddesi akademik; 8 maddesi sosyal ve 7 maddesi de duygusal yetkinlik beklentisi olarak adlandırılan faktörler altında toplanmıştır. Alınan puan arttıkça öz-yeterlik algısı yükselmektedir.

Çocukluk Çağı Narsisizm Ölçeği

Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Akın ve ark. (25) tarafından yapılan tek boyutlu bu ölçek, likert tipi değerlendirilen (0=hiç doğru değil, 1=çok da doğru değil, 2=oldukça doğru, 3=kesinlikle doğru) on maddeden oluşmaktadır. Ölçek, çocukluk çağı narsisizmini kişilik bozukluğu olarak değil, kişilik özelliği olarak ölçmektedir. Yüksek puanlar patolojik kişiliği göstermez. Puan artışı, narsisistik özelliklerdeki artışla karakterizedir.

Şekil 1. Araştırmaya konu olan ana değişkenler

İstatistiksel Analiz

İstatistiksel analizde, dağılımlar normal olmadığında parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Normal dağılım değerlendirmesi Kolmogorov-Smirnov test sonucu ve histogramlar incelenerek gerçekleştirilmiştir. Önce tüm örneklem için frekans ve ortalamalar verilmiştir. Örneklem zorbalık deneyimi gruplarına ayırdıktan sonra yapılan analizlerde ki-kare ve Fischer's Exact testi, Cochran-Armitage trend testi, Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testleri kullanılmıştır, analizler Bonferroni düzeltmesi yapılarak uygulanmıştır. Ayrıca ikili regresyon analizi yürütülmüş ve aracı değişken etkisi değerlendirilmiştir. Anlamlılık değeri $p < 0,05$ olarak belirlenmiştir. Analizler IBM SPSS (versiyon 26) ve Jamovi ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, İstanbul Üniversitesi Etik Kurul'undan 83045809/64.01/02 sayılı karar ve İstanbul Valiliği, İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 59090411/20/2993175 sayılı karar ile alınan izinler doğrultusunda 2017- 2018 yılında Ekim-Ocak ayları arasında yürütülmüştür.

BULGULAR

Tüm Katılımcılara Ait Genel Veriler

Demografik Bilgiler, Okul-Ev Çevresiyle İlgili Katılımcı Değerlendirmeleri

Çalışmaya, yaş ortalaması 16,01 ($Ss=1,09$) olan %52,2'si kız ($n=225$) 431 lise öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların %51,6'sı ($n=222$) 9. sınıfta, %13,7'si ($n=59$) 10. sınıfta, %23,7'si ($n=102$) 11. sınıfta ve %10,9'u ($n=47$) 12. sınıfta okumaktadır. Katılımcıların %88,7'sinin ($n=378$) günlük hayatlarını olumsuz yönde etkileyen bir sağlık problem/engeli bulunmamaktadır. Öğrencilerin çoğunun anne ve babası hayattadır [anneler için %99,1, ($n=426$), babalar için %97, ($n=414$)]. Çalışmada kişinin algıladığı sosyo-ekonomik durum değerlendirilmiştir. Ekonomik durumlarını iyi/çok iyi olarak algılayanların oranı %50,7 ($n=215$), orta diyenlerin %46,2 ($n=199$), kötü/çok kötü diyenlerin oranı ise %2,4'tür ($n=10$). Ebeveynlerin çoğu evlidir (%91,5, $n=388$). Katılımcılar, genel olarak aile içi ilişkileri 5 üzerinden ortalama 4,04 ($Ss=0,89$) olarak değerlendirmişlerdir (1- çok kötü, 5- çok iyi).

Katılımcıların yaşadıkları çevre ve okula ilişkin değerlendirmeleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Öğrencilerin %57,4'ü ($n=244$) okuldayken, başka bir öğrencinin kendilerine fiziksel ya da duygusal (alay etmek gibi) olarak zarar verici şeyler yapmadığı bildirmiştir. Birkaç kez bu tür bir durum yaşadığını bildirme oranı %35,8 ($n=152$), böyle bir durumu çok kez deneyimlediğini bildirme oranı ise %6,8'dir ($n=29$).

Risk Davranışları

Kırk sekiz (%11,2) öğrenci okuldaki kurallara uymanın kendilerine çok zor geldiğini bildirmiştir. Okul kurallarına uymakta biraz zorlananların oranı %40 ($n=171$) hiç

zorlanmayanların oranı ise %48,7'dir ($n=208$). Katılımcıların %25,8'i ($n=111$) sağlığa zararlı herhangi bir maddeyi kullandıklarını bildirmişlerdir. Katılımcıların %65,6'sı ($n=282$) hiç bir zaman okuldan kaçmazken %34,4'ü ($n=148$) bir kaç defa ya da çok kez okuldan kaçtığını söylemiştir. Yakın arkadaşları arasında hayvan ya da insana zarar verici türde davranış gösterenlerin olduğunu bildirme oranı ise %39'dur ($n=167$).

Teknolojik İmkanlar, İnternet Kullanımı ve İnternet Kullanımıyla İlişkili Riskler

Katılımcıların %82,7'sinin ($n=354$) evde bilgisayarı, %37'sinin ($n=159$) kendine ait bilgisayarı, %91,6'sının ($n=394$) kendine ait akıllı telefonu ve %44,1'inin ($n=189$) kendine ait tableti vardır (Bu soruda birden fazla çıkış işaretlenebildiğinden toplam %100 etmemektedir). Herhangi bir sosyal medya hesabı olma oranı %88,9'dur ($n=376$). Ailenin, öğrencinin internet kullanımı üzerindeki kontrolü ortalama puanı, 1- hiç kontrolün olmaması 5- son derece kontrol uygulanması olmak üzere, 3,04'tür ($Ss=1,24$).

İnternet kullanırken risk teşkil edebilecek davranışlara ilişkin bilgiler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Sanal Zorbalığa İlişkin Tutumlar ve Deneyim

Katılımcıların sanal zorbalık davranışlarını nasıl algıladıkları 5 ifadenin 1-7 arasında puanlanmasıyla elde edilmiştir. 1-hiç katılmıyorum, 7-son derece katılıyorum olarak tanımlanmış diğer sayılar tarif edilmemiştir (Tablo 3).

Katılımcıların %56,4'ü ($n=243$) son 1 ay içinde herhangi bir biçimde sanal zorbalık mağduru olduğunu bildirmiştir. Kendilerinin sanal zorbalık yapma oranı ise %31,8'dir ($n=137$).

Psikometrik Özellikler

Katılımcıların akademik öz-yeterlik alt boyutu puanı ortalaması 19,67 ($Ss=6,08$), sosyal öz-yeterlik alt boyutu puanı ortalaması 22,64 ($Ss=5,89$) ve duygusal öz-yeterlik alt boyutu ortalaması 19,81'dir ($Ss=6,61$). Çocukluk çağı narsisizm ölçeğinden aldıkları puanın ortalaması ise 14,10'dur ($Ss=6,99$).

Son 1 Ay İçinde Yaşanan Sanal Zorbalık Deneyimine Göre Değişkenlerin İncelenmesi

Demografik Bilgiler, Katılımcıların Okul ve Ev Çevresiyle İlişkili Değerlendirmeleri

Sanal zorbalık anketine göre katılımcılar, sanal zorbalığa ilişkin deneyimlerine göre 4 gruba ayrılmıştır (Tablo 4).

Zorbalık deneyimleri cinsiyete ve sınıfa göre farklı dağılımlar göstermiştir (Tablo 5 ve Tablo 6). Hiç katılmayanlar ve mağdur gruplarında kızların oranı erkeklerin oranından yüksek iken zorba ve zorba-mağdur grubunda erkeklerin oranı kızlarınkinden yüksektir ($\chi^2(3)=42,34$, $p=0,000$).

11. ve 12. sınıflarda ne mağdur ne zorba olma koşuluna 9. ve 10. sınıflara göre daha sık rastlanmaktadır. 9-10. sınıflarda ise sadece mağdur grubunda olma oranı diğer gruplardan anlamlı derecede yüksektir ($\chi^2(3)=13,09$, $p=0,004$).

Tablo 1. Yaşanılan çevre, okul ve ilişkilerin değerlendirilmesi

	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
	hiç		biraz		orta		epey		son derece		
Mahallede güvende hissetme	16	3,8	52	12,3	110	26,0	139	32,9	106	25,1	423
Okulda güvende hissetme	18	4,3	54	12,9	151	36,0	125	29,8	72	17,1	420
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N
	çok kötü		kötü		orta		iyi		çok iyi		
Okulda öğrenciler arası ilişkiler	9	2,1	41	9,7	134	31,8	175	41,6	62	14,7	421
Okulda öğrenci-öğretmen arasındaki ilişkiler	15	3,6	30	7,1	134	31,9	169	40,2	72	17,1	420

Tablo 2. İnternet kullanırken riskli davranış gösterme durumu

	evet		hayır		N
	n	%	n	%	
Yeni arkadaşlar aramak	160	38,4	257	61,6	417
Daha önce yüz-yüze görüşmediği kişileri arkadaş listesine eklemek.	248	57,7	182	42,3	430
Gerçekte olduğundan farklı bir kişiymiş gibi davranmak.	51	11,9	376	88,1	427
Daha önce hiç yüz yüze görüşmediği birine kişisel/özel bilgileri göndermek.	37	8,7	389	91,3	426
Daha önce hiç yüz yüze görüşmediği birine fotoğraf/video göndermek.	65	15,3	361	84,7	426

Tablo 3. Katılımcıların sanal zorbalığa ilişkin görüşleri

	Hoş bulup bulmama		İyi bulup bulmama		Zararlı bulup bulmama		Yapmayı kolay bulup bulmama		Destek bulup bulmama	
Seviye*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1	263	76,9	250	74,4	243	72,5	133	41,0	197	61,4
2	35	10,2	38	11,3	37	11,0	25	7,7	30	9,3
3	16	4,7	25	7,4	21	6,3	19	5,9	21	6,5
4	11	3,2	9	2,7	16	4,8	30	9,3	20	6,2
5	8	2,3	5	1,5	7	2,1	25	7,7	18	5,6
6	4	1,2	5	1,5	3	0,9	19	5,9	13	4,0
7	5	1,5	4	1,2	8	2,4	73	22,5	22	6,9
N	342	100,0	336	100,0	335	100,0	324	100,0	321	100,0

*: Rakamların yükselmesi, sanal zorbalık davranışını destekleyici tutumu gösterir

Katılımcıların, günlük hayatlarını olumsuz yönde etkileyen bir sağlık problemi ya da engeli olup olmaması koşulu sanal zorbalık deneyimi ile anlamlı ilişki içinde değildir ($\chi^2(3)=5,03$, $p=0,149$). Sanal zorbalık deneyimi kategorileri arasında annenin ($\chi^2(3)=4,97$, $p=0,134$) ve babanın ($\chi^2(3)=2,18$, $p=0,520$) hayatta olup olmaması değişkenine göre anlamlı bir fark yoktur.

Algılanan ekonomik durum çok kötü/kötü, orta ve iyi/çok iyi olarak tekrar kodlanmıştır. Algılanan ekonomik durum ile sanal zorbalık kategorilerinin dağılımı arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir ($\chi^2(6)=2,91$, $p=0,819$). Ebeveynin medeni durumu da sanal zorbalık kategorilerinde anlamlı bir dağılım göstermemiştir ($\chi^2(6)=2,97$, $p=0,765$). Aile içi ilişkilerin değerlendirilmesi de sanal zorbalık mağduru olan ve olmayan gruplar arasında anlamlı farklılaşma göstermemiştir ($K(3)=1,36$, $p=0,714$).

Tablo 4. Katılımcıların son 1 aydaki sanal zorbalık deneyimlerine göre detaylı dağılımı

	n	%
Hiç katılmayanlar	177	41,1
Zorba	11	2,6
Mağdur	117	27,1
Zorba-mağdur	126	29,2
Toplam	431	100

Analizleri yürütebilmek için okul ve yakın çevreyle ilgili 5'li likert tipindeki cevaplar hiç/biraz, orta, epey/son derece gibi 3'lü likert tipine çevrilmiştir. Gruplar mahallede ($\chi^2(6)=3,77$, $p=0,708$) ve okulda güvende hissetme derecesi ($\chi^2(6)=2,52$, $p=0,865$), okulda öğrenciler arası ilişkiler ($\chi^2(6)=6,01$, $p=0,421$) ve öğrenci öğretmen ilişkilerini ($\chi^2(6)=7,67$, $p=0,263$) değerlendirme açısından anlamlı derecede fark göstermemişlerdir.

Tablo 5. Sanal zorbalık deneyimlerinin cinsiyete göre dağılımı

	Hiç katılmayanlar		Zorba		Mağdur		Zorba-mağdur	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kız	105	59,3	0	0	77	65,8	43	34,1
Erkek	72	40,7	11	100	40	34,2	83	65,9
Toplam*	177		11		117		126	

*: Sütun yüzdesi verildiği için toplam %100 etmemektedir

Risk Davranışları

Okul kurallarına uymakta zorlanma açısından gruplar anlamlı farklılaşma göstermemişlerdir ($\chi^2(6)=5,73$, $p=0,453$). Grupların diğer risk teşkil eden davranışlarına ilişkin dağılımları Tablo 7'de gösterilmektedir. Hiç katılmayanlar grubunda sağlığa zararlı herhangi bir madde kullanma oranı diğer gruplara göre düşükken, zorba-mağdur grubunda bu oran diğer gruplardan yüksektir.

Teknolojik İmkanlar, İnternet Kullanımı ve İnternet Kullanımıyla İlgili Riskler

Gruplar, evde bilgisayar bulunması ($\chi^2(3)=6,71$, $p=0,082$), kendine ait akıllı telefonu olması ($\chi^2(3)=4,56$, $p=0,207$) ve kendine ait tableti olması ($\chi^2(3)=3,41$, $p=0,332$) koşulları açısından anlamlı farklılık göstermemişlerdir. Kendine ait bilgisayarı olanların yüzdesi hiç katılmayanlar grubu içinde %33 ($n=58$), zorba grubu içinde %27,3 ($n=3$), mağdur grubu içinde %30,8 ($n=36$) ve hem zorba-mağdur grubu içinde %49,2'dir ($n=62$). Zorba-mağdur grubundakilerin kendi bilgisayarına sahip olma oranı hiç katılmayanlar ve mağdur gruplarınınkinden anlamlı derecede daha yüksektir ($\chi^2(3)=11,68$, $p=0,009$).

Gruplar arasında herhangi bir sosyal medya hesaplarının olup olmaması ($\chi^2(3)=3,63$, $p=0,304$) ve ailelerinin kendi internet kullanımlarını kontrol etme dereceleri açısından ($K(3)=4,94$, $p=0,176$) anlamlı fark bulunmamaktadır.

Okulun, evin ve telefon tarifesinin internetini kullanma derecesi gruplar arasında farklılık göstermezken [sırasıyla $K(3)=1,53$, $p=0,674$, $K(3)=2,89$, $p=0,408$, $K(3)=0,96$, $p=0,810$], internet kafeden ($K(3)=10,59$, $p=0,014$) ve dış mekanda wi-fiden interneti kullanma ($K(3)=10,73$, $p=0,013$) derecesi farklılık yaratmıştır. İnternet kafe kullanımındaki farklılığın mağdur ve hem mağdur hem zorba gruplarından kaynaklandığı görülmüştür (Mann-Whitney U testi=-39,28, $z=-3,24$, $p=0,007$). Dış mekanda wi-fi kullanımındaki farklılık ise mağdur grubu ile hiç katılmayanlar grubu arasındadır (Mann-Whitney U testi=-40,25, $z=-2,99$, $p=0,017$). Her iki kullanımı da daha çok mağdur grubu tercih etmektedir.

Gruplar arasında, internette yeni arkadaşlar arama ($\chi^2(3)=5,23$, $p=0,155$), tanımadıkları kişilerin arkadaşlık isteklerini kabul etme ($\chi^2(3)=1,22$, $p=0,747$), kişisel olarak tanımadığı kimselerle özel bilgilerini paylaşma ($\chi^2(3)=1,67$, $p=0,644$) ve kişisel olarak tanımadıkları kişilere fotoğraflarını veya videolarını gönderme

Tablo 6. Sanal zorbalık deneyimlerinin sınıflara göre dağılımı

	9. ve 10. sınıf		11. ve 12. sınıf	
	n	%	n	%
Hiç katılmayanlar	98	34,9	79	53,0
Zorba	8	2,8	3	2,0
Mağdur	86	30,6	31	20,8
Zorba-mağdur	89	31,7	20	24,2
Toplam*	281		149	

*: Sütun yüzdesi verildiği için toplam %100 etmemektedir

($\chi^2(3)=2,33$, $p=0,505$) davranışları açısından anlamlı fark bulunmamıştır. Ancak internette, farklı biriymiş gibi davranma değişkeni dağılımı gruplar arasında anlamlı farklılaşma göstermiştir ($\chi^2(3)=20,25$, $p=0,000$). Buna göre, internette farklı biriymiş gibi davrandıklarını bildirme oranı hiç katılmayanlar grubu içinde %9 ($n=16$), zorba grubu içinde %9,1 ($n=1$), mağdur grubu içinde %5,2 ($n=6$) ve zorba-mağdur grubu içinde %22,8'dir ($n=28$). Zorba-mağdur grubunun yüzdesi, zorba grubu hariç olmak üzere, diğer gruplardan anlamlı derecede yüksektir.

Ankette, çeşitli sanal zorbalık ve sanal mağduriyet yolları sıralanmış katılımcıların her birini deneyimleyip deneyimlemediği sorulmuştur. Buna göre en yaygın üç mağduriyet biçimi sırasıyla sosyal medya üzerinden (%21,6), yazılı mesaj (%19,3) ve sanal oyun (%18,8) esnasında gerçekleşmiştir. Katılımcıların kendilerinin başkasını mağdur etme yolları da sırasıyla sanal oyun esnasında (%13,2), sosyal medya üzerinde (%9,4) ve anında karşılıklı mesajlaşma (%7,5) şeklindedir.

Sanal Zorbalığa İlişkin Tutumlar

Katılımcıların sanal zorbalık davranışlarına ilişkin görüşlerindeki trendi araştırmak üzere iki grupla çalışılmıştır: ilk grubu oluşturanlar zorbalık deneyimine hiç katılmayanlar ve sadece mağduriyet yaşayanlar, ikinci grubu oluşturanlar hiç katılmayanlar ve zorba/mağdur olanlardır. Kendi içinde iki kategorili olan bu grupların sanal zorbalığa ilişkin görüşlerine yönelik Cochran-Armitage testi uygulanmıştır. İlk grupta hiç katılmayanlar ve sadece mağdurlar arasında hiç bir görüş için anlamlı bir fark bulunmamıştır (hepsi için $p>0,05$). İkinci grupta ise zorba/mağdur grubunda sanal zorbalık davranışını hoş bulma ($p<0,0001$), bunu iyi bir davranış olarak görme ($p<0,0001$), zararlı bulmama ($p<0,0001$), bu davranışta

Tablo 7. Grupların risk teşkil eden davranışlarına ilişkin dağılımları

	Hiç katılmayanlar		Zorba		Mağdur		Zorba-mağdur		n
Zararlı madde kullanımı	n	%	n	%	n	%	n	%	
Evet	33	18,6	4	36,4	31	26,5	43	34,1	107
Hayır	144	81,4	7	63,6	86	73,5	83	65,9	313
$(\chi^2(3)=9,98, p=0,019)$									
Okuldan kaçma	n	%	n	%	n	%	n	%	N
Hiç	124	70,1	6	54,5	87	74,4	65	52,0	276
Birkaç defa	44	24,9	3	27,3	22	18,8	34	27,2	100
Çok sayıda	9	5,1	2	18,2	8	6,8	26	20,8	43
$(\chi^2(6)=27,34, p=0,000)$									
Antisosyal arkadaş*	n	%	n	%	n	%	n	%	N
Birkaç kişi	45	25,7	1	9,1	33	28,2	50	39,7	128
Çok sayıda	7	4,0	2	18,2	12	10,3	17	13,5	36
Hiç yok	123	70,3	8	72,7	72	61,5	59	46,8	254
$(\chi^2(6)=22,64, p=0,001)$									
*: Burada sorgulanmış olan psikopatoloji değildir. Kişinin arkadaşları arasında insana, hayvana zarar veren, vs. tarzda davranışlar gösterenlerin olup olmaması araştırılmıştır.									

bulunmayı kolay görme ($p<0.005$) ve böyle bir davranışta bulunacak olsa arkadaşlarının destek göreceğini düşünme ($p<0.001$) trendi hiç karışmayanlardan anlamlı derecede yükselmektedir.

Psikometrik özellikler

Zorbalık kategorilerine ait narsisizm ve öz-yeterlik puanı karşılaştırmaları Tablo 8'dedir.

İnternette risk teşkil edebilecek davranışları yapıp yapmama durumu ile narsisizm ve öz-yeterlik alt boyutları puanları arasındaki ilişki araştırılmıştır: İnterneti yeni arkadaşlar aramak için kullananların [ortalama (Ort)=15,23, Ss=6,67] narsisizm puanları neti bu amaçla kullanmayanlara (Ort=13,41, Ss=7,16) göre daha yüksektir (Mann-Whitney U testi=0,0, $z=-2,52, p=0,012$). İnternette farklı biriyimş gibi davrandıkları söyleyenlerin narsisizm puanı (Ort=18,33, Ss=6,18) bu şekilde davranmayanlardan (Ort=13,50, Ss=6,9) (Mann-Whitney U testi=4220,5, $z=-4,82, p=0,000$) ve yine farklı biri gibi davrananların duygusal öz-yeterlik puanları (Ort=22,60, Ss=6,62) böyle davranmayanlardan (Ort=19,43, Ss=6,53) daha yüksektir (Mann-Whitney U testi=5574,5, $z=-3,0, p=0,001$). İnternette yabancı birilerine özel bilgilerini gönderenlerin narsisizm puanları (Ort=16,49, Ss=6,62) göndermeyenlerden (Ort=13,86, Ss=7,02) daha yüksektir (Mann-Whitney U testi=4529,0, $z=-2,26, p=0,012$).

Ayrıca, tüm katılımcılar için narsisizm puanı ile akademik öz-yeterlik, sosyal öz-yeterlik ve duygusal öz-yeterlik puanları arasında pozitif korelasyon vardır (Tablo 9).

Yordayıcı Analizler ve Mediasyon Analizi

Sadece zorba grubundaki kişi sayısının az olması nedeniyle birinde hiç katılmayanlar ve sadece mağdur olma durumunun,

diğerinde ise katılmayanlar ve hem mağdur hem zorba kategorilerinin yordandığı iki adet ikili lojistik regresyon uygulanmıştır.

İlk lojistik regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır, $X^2(15)=35,81, p=0,002$. Model, varyansın %18'ini (Nagelkerke R^2), katılımcıların %65'ini doğru sınıflandırarak açıklamıştır. 10. sınıfta olmak, 9. sınıfta olmaya göre mağdur kategorisinde bulunma, ihtimalini yaklaşık 5 kat artırmaktadır. Kişilerin yakın arkadaşları arasında insana, hayvana zarar verici nitelikte davranış göstermekte olan bir kaç arkadaşı olması mağdur kategorisinde olma ihtimalini yaklaşık 2, çok sayıda bu tür arkadaşı olması ise bu ihtimali yaklaşık 4 kat artırmaktadır (Tablo 10).

İkinci model de istatistiksel olarak uygunluk göstermekte $X^2(21)=76,13, p=0,000$, olguların %77,4'ünü doğru olarak sınıflandırmakta ve varyansın %44'ünü (Nagelkerke R^2) açıklamaktadır. Sınıf, kendine ait bilgisayarın olması okuldan kaçma ve sanal zorbalık yapmayı kolay bulma derecesi zorba/mağdur olma grubunda olmayı anlamlı biçimde yordamıştır. Buna göre. 10. sınıfta olmak 9. sınıfta olmaya göre zorba/mağdur grubunda olma ihtimalini 5.7 kat artırmaktadır. Kendine ait bilgisayarın olması durumunda ise bu ihtimal 2.3 kat artmaktadır. Bir kaç defa okuldan kaçmak hiç kaçmamaya göre zorba/mağdur kategorisinde olma ihtimalini 17 zorbalık yapma davranışını göstermenin kendileri için kolay olduğunu bildirme (7 üzerinden 5) bu davranış göstermenin hiç kolay olmadığını bildirmeye göre zorba/mağdur kategorisinde olma ihtimalini yaklaşık 4 kat artırmaktadır (Tablo 11).

Ayrıca, katılımcıların psikometrik özelliklerinden öz yeterlik alt boyutlarının sanal zorbalık kategorileriyle ilişkisinin narsisizm puanları tarafından mediyeye edilip edilmediği

Tablo 8. Grupların psikometrik ölçüm sonuçları

	Ne mağdur ne zorba		Sadece zorba		Sadece mağdur		Hem mağdur hem zorba		Kruskal-Wallis
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	
Öz-yeterlik									
Akademik	20,36	6,04	21,29	4,23	19,85	5,99	18,97	6,24	K(3)=8,50, p=0,037
Sosyal	23,04	5,48	28,18	6,89	22,93	6,13	22,50	6,11	K(3)=8,99, p=0,029
Duygusal	20,15	6,45	23,29	5,15	18,22	6,39	21,00	6,70	K(3)=6,70, p=0,082
Narsisizm	13,13	7,17	15,43	8,12	13,74	6,03	15,42	7,07	K(3)=2,57, p=0,462

Tablo 9. Katılımcıların narsisizm ve öz yeterlik boyutları puanları arasındaki korelasyonlar*

	Akademik öz yeterlik	Sosyal öz yeterlik	Duygusal öz yeterlik	Narsisizm
Akademik öz yeterlik	1	0,431**	0,452**	0,260**
Sosyal öz yeterlik	0,431**	1	0,522**	0,377**
Duygusal öz yeterlik	0,452**	0,522**	1	0,285**
Narsisizm	0,260**	0,377**	0,285**	1

* Yaş ve cinsiyet kontrol edilmiştir.

**Korelasyon 0,01 seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 10. Hiç katılmayanlar ve mağdur grupları için ikili regresyon analizi

Değişkenler	B	S.E.	Wald	df	p	Exp(B)	%95 GA	
							Alt sınır	Üst sınır
Cinsiyet	0,570	0,346	2,703	1	0,100	1,767	0,896	3,485
Sınıf			12,918	3	0,005			
10. sınıf	1,620	0,542	8,920	1	0,003	5,051	1,745	14,621
11. sınıf	0,845	0,606	1,941	1	0,164	2,327	0,709	7,636
12. sınıf	0,655	0,568	1,329	1	0,249	1,925	0,632	5,856
Kendine ait bilgisayarı olma	-0,279	0,313	0,793	1	0,373	0,757	0,410	1,397
İnternet kafeden net kullanma			6,485	4	0,166			
Nette farklı kişiymiş gibi davranma	-0,689	0,590	1,363	1	0,243	0,502	0,158	1,596
Madde kullanımı	0,682	0,412	2,747	1	0,097	1,978	0,883	4,433
Okuldan kaçma			2,150	2	0,341			
Antisosyal nitelikte davranış gösteren arkadaş			7,413	2	0,025			
Antisosyal nitelikte davranış gösteren arkadaş (bir kaç tane)*	0,737	0,355	4,309	1	0,038	2,089	1,042	4,190
Antisosyal nitelikte davranış gösteren arkadaş (çok sayıda)*	1,399	0,620	5,087	1	0,024	4,051	1,201	13,661

* Burada sorgulanmış olan psikopatoloji değil, kişinin arkadaşları arasında insana, hayvana zarar veren vs. tarzda davranışlar gösteren kişilerin varlığıdır

araştırılmıştır. Burada da analizler, regresyon analizinde olduğu gibi katılmayanlar ve mağdur grubu; katılmayanlar ve zorba/mağdur kategorileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Her bir analiz için her bir öz yeterlik alt boyutu yordayıcı olarak, narsisizm de mediyatör olarak tanımlanmıştır.

Narsisizmin, katılmama/mağdur şeklindeki grup konumu ile her bir öz yeterlik alt boyutu arasındaki ilişkiyi mediyatör etkisi araştırıldığında hiçbir yeterlik tipinin grup konumuyla ilişkisinde narsisizmin mediyatör etkisi olmadığı gözlemlenmiştir [akademik öz yeterlik için: $\beta=6,73e-4$, $t=0,325$, $p=0,745$, %95

güven aralığı (GA)=-0,003-0,004; sosyal öz yeterlik için $\beta=-6,81e-4$, $t=-0,199$, $p=0,842$, %95 GA=-0,007-0,006; duygusal öz yeterlik için $\beta=7,88e-5$, $t=0,036$, $p=0,971$, %95 GA=-0,0041-0,0042].

Narsisizmin mediyatör etkisinin öz yeterlik alt boyutları ve katılmama/zorba-mağdur konumuyla ilişkisi açısından değerlendirilmesi sosyal öz yeterlik ($\beta=0,0105$, $t=1,676$, $p=0,094$, %95 GA=-0,001-0,022) ve duygusal öz yeterlikle ($\beta=0,0052$, $t=1,33$, $p=0,182$, %95 GA=-0,002-0,012) grup konumu ilişkisinde anlamlı etkisi olmadığına işaret etmiştir.

Tablo 11. Hiç katılmayanlar ve zorba/mağdur grupları için ikili regresyon analizi

Değişkenler							%95 GA	
	B	S.E.	Wald	df	p	Exp(B)	Alt sınır	Üst sınır
Cinsiyet	-0,528	0,428	1,525	1	0,217	0,590	0,255	1,363
Sınıf			9,001	3	0,029			
10. sınıf	1,745	0,747	5,457	1	0,019	5,726	1,324	24,756
11. sınıf	0,960	0,819	1,374	1	0,241	2,613	0,525	13,012
12. sınıf	0,502	0,763	0,433	1	0,510	1,652	0,370	7,366
Kendine ait bilgisayar olma	0,851	0,393	4,682	1	0,030	2,342	1,083	5,062
Internet kafeden net kullanma			1,790	4	0,774			
Nette farklı kişiymiş gibi davranma	0,152	0,552	0,076	1	0,783	1,164	0,395	3,433
Madde kullanımı	0,757	0,550	1,891	1	0,169	2,131	0,725	6,267
Okuldan kaçma			6,388	2	0,041			
Bir kaç defa	-1,721	0,714	5,807	1	0,016	0,179	0,044	0,725
Çok sayıda	-1,090	0,759	2,062	1	0,151	0,336	0,076	1,489
Antisosyal davranışı olan arkadaş*			3,358	2	0,187			
Zorbalık yapmayı kolay bulma derecesi**			17,988	6	0,006			
2	-1,023	0,500	4,191	1	0,041	0,360	0,135	0,957
3	-2,431	1,056	5,299	1	0,021	0,088	0,011	0,697
4	-0,970	0,888	1,194	1	0,275	0,379	0,067	2,160
5	1,469	0,741	3,924	1	0,048	4,343	1,016	18,574
6	-0,200	0,725	0,076	1	0,783	0,819	0,198	3,393
7	-0,819	0,777	1,111	1	0,292	0,441	0,096	2,021

*: Burada sorgulanmış olan psikopatoloji değil, kişinin yakın arkadaşları arasında insana, hayvana zarar veren vs. tarzda davranışlar gösteren kişilerin varlığıdır.

**:: Sayısal değerlerin artışı zorbalık davranışı göstermeyi kolay bulmayı ifade etmektedir.

Narsisizmin akademik öz yeterlik ve grup konumu arasındaki ilişkiyi mediyecici etkisi ise kısmi ve neredeyse anlamlı bir seviyededir ($\beta=0,0088$, $t=1,92$, $p=0,055$, %95 GA=-0,1,93e-4-0,017. İlgili yol analizi incelendiğinde akademik öz yeterlik, narsisizmle pozitif ve anlamlı şekilde ilişkili olduğu gibi ($\beta=0,3115$, $t=4,33$, $p<0,0001$, %95 GA=0,017-0,045), grup konumuyla doğrudan ve negatif bir ilişkisi vardır ($\beta=-0,0387$, $t=-2,48$, $p=0,013$, %95 GA=0,0692-0,0081). Narsisizmin grup konumuyla doğrudan ve pozitif bir ilişkisi bulunmaktadır ($\beta=0,0283$, $t=2,14$, $p=0,032$, %95 GA=-0,0023-0,0542).

TARTIŞMA

Cinsiyet ve sınıf, sanal zorbalığa ilişkin deneyimlerin anlaşılması ve önleme programlarında bu değişkenlere uygun ihtiyaçların karşılanabilmesi için önemli olmasına karşılık araştırmalar çelişkili sonuçlar göstermektedir (26). Bu çalışmada, zorbalık deneyimi dağılımında cinsiyet, anlamlı ilişki gösteren bir faktördür: Zorba-mağdur ve sadece zorba gruplarında erkeklerin oranı kızlarınkinden daha yüksektir. Ayrıca ilk hipotezi destekler biçimde hiç karışmayanlarda ve mağdur grubunda ise kızların oranı erkeklerden fazladır. Sadece zorba grubunda ise hiç kız bulunmamaktadır. Pek çok çalışma, erkeklerin hem mağdur hem de zorba kategorilerinde daha sık

olarak yer aldığını göstermektedir (27,28). Kızların mağdur olma oranı da erkeklerle göre yüksek olarak bildirilmektedir (4,6). Araştırma dizaynındaki, örneklem seçimi ve büyüklüğündeki ve araştırmada incelenen diğer değişkenlerin cinsiyet değişkeniyle etkileşme biçimleri bu farklılıkların altında yatıyor olabilir (26). Görüldüğü üzere bazı çalışmalar zorbalık deneyimlerini çoklu kategorilere ayırmakta, bazıları sadece mağdur ve zorba gruplarını karşılaştırmakta, bazıları zorbalık tiplerini içermektedir. Bu çalışmada, sadece zorba grubundaki kişi sayısının azlığı da cinsiyetin bu gruptaki etkisini görmeyi engellemiş olabilir.

Kişilerin kaçınıcı sınıfta oldukları da sanal zorbalık deneyimlerini anlamayla ilişkilendirilen ve çalışılan örnekleme göre farklı sonuçlar gösteren bir değişkendir. Bu çalışmada, 9-10. sınıflarda mağdur grubundakilerin oranı 11-12. sınıflardakinden daha yüksektir. Ayrıca 11.-12. sınıftakiler içinde hiç katılmayanlar grubunda olma oranı diğer gruplardan daha yüksektir. Çalışmamızla uyumlu olarak, Burnukara ve Uçanok (29) sanal zorbalık yapma açısından sınıf farkı bulmazken sanal mağduriyetin 7. sınıflarda 9.-11. sınıflara göre daha yaygın olduğunu gözlemlemiştir. Kağan ve Ciminli'de (30), 9. sınıfların 10. sınıflara göre daha mağdur olduklarını bildirmiştir. Başka çalışmalar da 9. veya 10. sınıfta olmak ile sanal mağduriyet

yaşama oranının yüksekliğini ilişkilendirmektedir (31,32) ve 9. sınıfta olmanın diğer değişkenlerle birlikte sanal zorbalığa maruz kalmayı yordadığını bildirmektedir (20). 9. sınıflar, liseye yeni başladıkları için okul ortamında kendilerinden büyük çocuk sayısı fazladır ve henüz okuldaki sosyalleşme sürecinin başındadırlar. Ayrıca, gelişimsel olarak bilişsel ve sosyal becerileri zorbalığın ne olduğunu bilmek, ortaya çıktığında bunun farkına varmak ve bunula mücadele etmek için henüz yeterli olmayabilir. Örneklemimizde 11.-12. sınıflarda hiç katılmayanlar grubuna dahil olma yüzdesi diğer gruplara dahil olma yüzdesinden yüksek olması, yaşla ve okulda geçen zamanın artmasıyla kişilerin belli becerileri geliştirmiş olmaları varsayımıyla açıklanabilir (33).

Bu çalışmada katılımcıların çoğu ailelerinin ekonomik durumlarını orta ve üstü şeklinde değerlendirmiştir ve algılanan sosyoekonomik durumun da grup dağılımı ile anlamlı bir etkileşimi yoktur. Literatürde, sosyoekonomik durumla ilişki gösterilemeyen çalışmalar da mevcuttur (34,35). İleriki çalışmalarda düşük sosyoekonomik düzeyde olduğunu düşünenlerin daha iyi temsil edildiği örneklem seçimleri olası farka ilişkin veri sağlayabilir.

Örneklemimizde, anne ve babanın eğitim durumlarının sanal zorbalık grubu dağılımlarıyla anlamlı bir ilişkisi görülmemiştir. Çalışmalarda zorbalık tipi ve zorba deneyimi grupları ile ebeveyn eğitimi kısmen ilişkili görülmektedir (27,36).

Sanal mağduriyeti yordamak söz konusu olduğunda internete erişim şeklinin, özellikle de katılımcıların kendi odalarından internete bağlanıyor olmaları önemli bir değişkendir. Kendi odalarında internete bağlananlarda başkalarına sanal zorbalık yapma, kendi odasında internete bağlanmayanlara göre daha yüksektir (37). Evlerinde özel bir alanda bilgisayarı olanların sanal zorba ya da mağdur olma ihtimalleri yüksektir ve ergenler ebeveynlerinin varlığını ve süpervizyonunu devre dışı bırakmak üzere bilgisayarlarını kendi özel odalarında kullanabilmektedir (38). Bu çalışmada da, zorba-mağdur grubundakilerin odalarında kendi bilgisayarına sahip olma oranı hiç katılmayanlar ve sadece mağdur gruplarınınkinden anlamlı derecede daha yüksektir.

Gruplar, okulun, evin ve telefon tarifesinin internetini kullanma derecesi açısından farklılık göstermezken, internet kafeden ve dış mekanda wi-fiden interneti kullanma derecesi farklılık yaratmıştır. Buna göre, mağdur grubu hem zorba-mağdur hem de hiç katılmayanlar grubuna göre internet kafe ve wi-fi kullanımını daha çok tercih etmektedir. İnternete bağlanma olanakları son yıllarda iyice yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla hemen bütün ergenlerin, sosyoekonomik durumlarını da çoğunlukla orta ve üstü olarak değerlendirdikleri düşünüldüğünde okul, ev veya telefon internetine ulaşımında farklılık olmaması beklenebilir. Bu imkanlara rağmen internet kafeye gitmek veya dış mekandaki wifi ağlarını kullanmak internet kullanımındaki olası ebeveyn kontrolünü azaltmak yoluyla

kişileri zorbalığa fail ya da mağdur olarak daha açıklıyor olabilir.

Gruplar arasında herhangi bir sosyal medya hesaplarının olup olmaması koşulu açısından anlamlı fark yoktur ve yaklaşık %90'ının bir sosyal medya hesabı vardır. Teknolojik imkanlar ve sanal ortamdaki iletişim olanaklarının ve bunlara erişebilirliğin artışı nedeniyle gençlerin genel olarak sosyal medya hesabına sahip olma oranları yüksektir: Çeşitli çalışmalar ergenlerin yarısından fazlasının sosyal medyayı kullandığını (39) ve yaklaşık 3 tane ayrı sosyal medya hesabı olduğunu (40) göstermekte, değişik sosyal medya hesaplarına üyelik oranları %85'i bulabilmektedir. Bu çalışmada, sosyal medya, mağdur olmanın en yaygın, sanal zorbalık yapmanın da ikinci en yaygın zeminini oluşturmaktadır. Öteyandan, gruplar arasında fark yaratabilecek olan şey, sadece bir sosyal medya hesabına sahip olup olmamak değil bu hesaplarda geçirilen zaman ve kullanım şekilleri olabilir. Gerçekten de zorba-mağdur grubunun internette farklı biri gibi davranma yüzdesi, diğer gruplardan anlamlı derecede yüksektir. Suler (41) çevrimiçi disinhibisyon etkisi kavramını kullanarak kişilerin sanal ortamda iletişimdeyken normalde yüz yüze göstermedikleri davranışlarda bulunabileceğini ifade etmiştir. Bu kavramla ilişkili faktörlerden ikisi, kişinin gerçek kimliğini örtbas etmesi anlamındaki disosiyatif anonimlik ve iletişimdeyken hem fiziksel olarak karşıdakini görmeme hem de kendisinin görünmez olması durumudur. Zorbalık davranışı, bu faktörler üzerinden kolaylaştırılıyor olabilir.

Ebeveynlerin, ergenin internet kullanımını takip etmesi veya sınırlandırması zorbalık deneyimleri ile ilişki bulunabilir. Literatürde, değişik zorbalık kategorileri için ebeveynin kontrol edici yönü, tutarlı biçimde ortaya konulamamaktadır. Bu çalışmada yalnızca ebeveynin algılanan kontrol derecesi tek bir soruyla değerlendirildiği için olası etkisi görülmemiş olabilir. Zhou ve ark. (42) zorbalık yapmayanların ebeveynlerinin zorbalık yapanların ebeveynlerine göre çocuklarının internet kullanımı açısından daha sınırlayıcı davrandıkları göstermiş ancak sanal mağduriyet yaşayan ve yaşamayanlar arasında bir farklılık gözlememiştir. Otoriter ve katı ebeveynlere sahip çocukların hem sanal mağduriyet hem de sanal zorbalık bildirme oranları yüksektir. Benzer bir sonuç cezalandırıcı demokratik ebeveynlerin çocukları için de geçerlidir (17). Ebeveynin internet kullanımını kontrolü, sanal zorbalık mağduriyeti ve failliği ile yalnızca zayıf bir şekilde ilişkilidir ve ancak interneti beraber kullanmak gibi işbirlikçi kontrol stratejilerinin kullanımı sanal zorbalık ve mağduriyetin azalmasıyla ilişkililebilir (43).

Gruplar arasında mahallede ve okulda güvende hissetme derecesi, okulda öğrenciler arası ilişkiler ve öğrenci öğretmen ilişkilerini ve aile içi ilişkileri değerlendirme açısından anlamlı bir fark yoktur. Yanı sıra kendilerinin okulda fiziksel-duygusal şiddete uğrama durumları da gruplar arasında farklılık göstermemiştir. Sosyal değişkenlerin her birinin birer

soruyla değerlendirilmiş olması bu sonucu etkilemiş olabilir. Okul ve yakın çevreyle ilgili etkilerin görülmesi için bunları değerlendiren ölçeklerin kullanıldığı çalışmalar planlanabilir. Bu alanda gruplar arasında farklılık olmayışı, zorbalık davranışı kategorilerinde bu örnekleme özgü diğer faktörlere odaklanmayı gerektirir. Bu faktörlerden biri değişik şekillerde kendini gösterebilen kural bozucu davranışlardır.

Çalışmanın ikinci hipotezi doğrultusunda gündelik hayatta risk teşkil edebilecek bazı durumların beklendiği üzere zorba/mağdur grubunda yaygın olduğu bulunmuştur. Kural bozucu davranışlar sanal zorbalığı yordama açısından boylamsal risk faktörleri arasındadır. Sigara, alkol kullanmak, hayvanlara ve başkalarının eşyalarına zarar vermek gibi davranışlarda bulunanların sanal zorbalık yapma olasılıkları bu davranışları göstermeyenlere göre iki kat daha fazladır (44). Bu çalışmada gruplar okul kurallarına uymakta zorlanma açısından anlamlı farklılaşma göstermemişlerdir. Ancak, hiç katılmayanlar grubunda sağlığa zararlı herhangi bir madde kullanma oranı diğer gruplara göre düşükken, zorba-mağdur grubunda bu oran diğer gruplara göre yüksektir. Sanal zorbalıkta bulunan erkek ergenlerin, sadece mağdur veya zorba-mağdur olanlara göre sigara kullanma riskleri de daha fazladır (31). Bu çalışmada, hiç katılmayanlar grubunda aileye haber vermeden çok defa okula gitmeme şeklindeki kural bozucu davranış oranı diğer gruplara göre düşükken, zorba-mağdur grubunda bu oran diğer gruplara göre yüksektir. Hem mağdur hem zorbalar okula ilişkin problemler yaşama açısından daha fazla risk altındadır (45). Bu araştırmada, sadece mağdur ve zorba-mağdur gruplarında insanlara ya da hayvanlara zarar verici davranışlarda bulunan arkadaş olma durumu diğer gruplardakilerden daha yüksektir. Álvarez-Garcia ve ark. (46) ara sıra gerçekleştiren sanal zorbalık davranışlarında antisosyal nitelikteki arkadaşlıkların risk faktörü olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmanın üçüncü hipotezi desteklenmiştir. Buna göre, zorba/mağdur kategorisindekilerin hiç katılmayanlara göre sanal zorbalığı destekleyici bir yaklaşım içinde oldukları görülmüştür. Ergenlerin sanal zorbalığa yönelik tutumları ve bu davranışı gerçekleştirme niyetleri arasında pozitif bir ilişki gösterilmiştir ve algılanan davranışsal kontrol ve olaya verilen subjektif değer de sanal zorbalık yapma niyetinin yordayıcıları arasındadır. Örneğin kişi bir davranışa değer veriyor ya da bu davranışı olumlu olarak niteliyor ve kendisinin bu davranışı gerçekleştirebileceğine dair kontrolünün yüksek olduğunu düşünüyorsa belli bir davranışı rasyonalize edip daha kolay gerçekleştirebilir (22). Bu çalışmada sanal zorbalığın olumlu olarak değerlendirilmesi, zorbalık uygulamayı kolay görme, ihtiyacı olursa arkadaşlarından bu konuda destek alabileceğini düşünme gibi değişkenler bu davranışa verilen değer ve bu tür bir davranışı göstermeyi kolay bulma da davranışın kontrolünün kabul edilebilirliğine ve uygulanabilirliğine ilişkin tutumları yansıtır olabilir.

Katılımcıların narsisistik özellikleri ve öz-yeterlikleri zorbalık davranışıyla kısmen ilişkilendirilmiştir. Gruplar, duygusal öz-yeterlik açısından farklılaşmazken akademik ve sosyal öz-yeterlikler açısından farklılık göstermiştir. Narsisizm puanları, dördüncü hipotezi reddedecek şekilde gruplar arasında farklılık göstermemiştir, ancak internette gözlenen yeni arkadaş aramak, farklı biri gibi davranmak ve özel bilgilerini tanımadıkları insanlara göndermek gibi davranışlarda bulunma, narsisizm puanları ile pozitif korelasyon içindedir. Dolayısıyla narsisizm belli davranışlar özelinde değerlendirildiğinde internette zorba ya da mağdur olmayla ilişkilenebilir: Fan ve ark. (47), cinsiyet ve sınıf değişkenleri kontrol edildiğinde örtük narsisizmin hem zorbalığı hem de mağduriyeti yordayan bir değişken olduğunu, açık narsisizmin ise bu iki gruba ilişkili çıkmadığını görmüştür. Öte yandan hem örtük hem açık narsisizm, sanal zorbalıkla ilişkilendirilmiştir (48). Çalışmalarda narsisizmi ölçmede kullanılan gereçler farklılık göstermektedir ve narsisizmin farklı boyutlarını vurgulayabilmektedir. Bu çalışmada tek boyut veren bir ölçek kullanılmıştır ve bu haliyle narsisizm puanı zorbalık kategorileriyle değil belli internet kullanım davranışlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Öz-yeterlik alt boyutları açısından gruplar değişik özellikler göstermiştir. Sosyal öz-yeterlik açısından bakıldığında diğer üç grup, zorba grubundan daha düşük puan almıştır. Olenik-Shemesh and Heiman (16) sanal mağduriyetle, düşük beden saygısı ve düşük sosyal destek değişkenleriyle birlikte sosyal öz-yeterliğin düşük olmasını ilişkilendirmiştir. Bu örnekte, zorba-mağdurların akademik öz-yeterlik puanları hiç katılmayanlardan ve mağdurlardan daha düşüktür. Ayrıca, internette farklı biri gibi davrananların duygusal öz-yeterlik puanları böyle davranmayanlardan daha yüksektir. Burada hatırlanması gereken bir bulgu da narsisizmi yüksek olan kişilerin duygusal becerilerini var olandan daha iyi olarak algılayabilecekleridir (49). Bizim çalışmamızda da narsisizm puanları arttıkça tüm yeterlik alt boyut puanları da artmaktadır. Dolayısı ile subjektif olarak yeterlik hissinin artışı dikkatle değerlendirilmelidir. Belli koşullarda öz-yeterlik hissinin belki de narsisizme bağlı olarak gerçeğe uyumlu olmaksızın artışı zorbaca davranışların ortaya konmasıyla ilişkili olabilir.

SONUÇ

Özetle, bu çalışma, sanal zorbalık ve mağduriyeti anlamada çok boyutlu değerlendirmenin önemini ortaya koymuştur. Kişilerin sınıfı, kendilerine ait bilgisayarlarının olması, günlük hayatta bir takım riskli davranışlar sergilemeleri ve zorbalığa ilişkin tutumlar sanal zorbalığa ilişkin yordayıcılar olarak görülmüştür. Öz yeterlik ve narsisizmin yordayıcı ve mediyecici etkisi gözlenmemiş olmakla birlikte özellikle narsisizm internet kullanımında kişiyi riske atabilecek bazı davranışlarla ilişkilendirilmiştir. İleriki çalışmalarda narsisizmi farklı boyutlarıyla değerlendiren ölçekler kullanmak olası yordayıcı ve mediyecici etkileri gözlenir kılabilir.

ETİK

Etik Kurul Onayı: Çalışma, İstanbul Üniversitesi Etik Kurul'undan 83045809/64.01/02 sayılı karar ve İstanbul Valiliği, İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 59090411/20/2993175 sayılı karar ile alınan izinler doğrultusunda 2017- 2018 yılında Ekim-Ocak ayları arasında yürütülmüştür.

Danışman Değerlendirmesi: Dış danışmanlarca değerlendirilmiştir.

Yazarlık Katkıları

Konsept: S.Y.İ., E.Ç., M.A.İ., Dizayn: S.Y.İ., S.K.A., M.A.İ., Veri Toplama veya İşleme: S.K.A., E.Ç., S.A.A.E., Analiz veya Yorumlama: S.Y.İ., M.A.İ., Literatür Arama: S.Y.İ., S.K.A., E.Ç., S.A.A.E., M.A.İ., Yazan: S.Y.İ., S.K.A., E.Ç.

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar tarafından finansal destek almadıkları bildirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Smith PK, Mahdavi J, Carvalho M, Fisher S, Russell S, Tippet N. Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *J Child Psychol Psychiatry*. 2008;49(4):376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- UNICEF [Internet]. UNICEF poll: More than a third of young people in 30 countries report being a victim of online bullying [cited 2021 June 10]. Available from <https://www.unicef.org/press-releases/unicef-poll-more-third-young-people-30-countries-report-being-victim-online-bullying>
- Ayas T. Depresyon, anksiyete ve cinsiyet değişkenlerine göre sanal zorbalığa maruz kalma düzeylerinin yordanması. *OJTJ*. 2014;1(1):1-17 ISSN: 2148-7308.
- Alhajji M, Bass S, Dai T. Cyberbullying, mental health, and violence in adolescents and associations with sex and race: Data from the 2015 youth risk behavior survey. *Glob Pediatr Health*. 2019;6(6):2333794X19868887. <https://doi.org/10.1177/2333794X19868887>
- Kaiser S, Kyrrestad H, Fossum S. Cyberbullying status and mental health in Norwegian adolescents. *Scand J Psychol*. 2020;61(5):707-713. <https://doi.org/10.1111/sjop.12656>
- Espelage DL, Swearer SM, editors. *Bullying in North American schools*. New York: Routledge;2010, p. 257-273.
- Escortell R, Aparisi D, Martínez-Monteagudo MC, Delgado B. Personality traits and aggression as explanatory variables of cyberbullying in Spanish preadolescents. *Int J Environ Res Public Health*. 2020;17(16):5705. <https://doi.org/10.3390/ijerph17165705>
- Alonso C, Romero E. Aggressors and victims in bullying and cyberbullying: a study of personality profiles using the five-factor model. *Span J Psychol*. 2017;20:E76. <https://doi.org/10.1017/sjp.2017.73>
- APA dictionary of psychology [Internet]. Washington: APA. Available from: <https://dictionary.apa.org/narcissism> 2019
- Pascual-Sanchez A, Hickey N, Mateu A, Martinez-Hervas M, Kramer T, Nicholls D. Personality traits and self-esteem in traditional bullying and cyberbullying. *Pers Individ Differ*. 2021;177:110809. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110809>
- Safari T, Lubabin F, Purwandari E, Ratnaningsih IZ, Saputra MKNE, Esita EIRZ et al. The role of dark triad personality on cyberbullying: is it still a problem? *Int J Sci Tec Res*. 2020;9(2):4256-4260. ISSN 2277-8616
- Kırcaburun K, Jonason PK, Griffith MD. The dark tetrad traits and problematic social media use: the mediating role of cyberbullying and cyberstalking. *Pers Individ Differ*. 2018;135:264-269. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.07.034>
- Hedge VK, Vidyadayini S. A study on the relationship between narcissism and self efficacy. *IJMH*. 2020;7(1):66-69. <https://doi.org/10.30877/IJMH.7.1.2020.66-69>
- Ksinan AJ, Vazsonyi AT. Narcissism, internet, and social relations: a study of two tales. *Pers Individ Differ*. 2016;94:118-123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2016.01.016>
- Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. XX ed. W H Freeman/Times Books/ Henry Holt & Co; 1997. XXX p.
- Olenik-Shemesh D, Heiman T. Cyberbullying victimization in adolescents as related to body esteem, social support, and social self-efficacy. *J Genet Psychol*. 2017;178(1):28-43. <https://doi.org/10.1080/00221325.2016.1195331>
- Gómez-Ortiz O, Apolinario C, Romera EM, Ortega-Ruiz R. The role of family in bullying and cyberbullying involvement: examining a new typology of parental education management based on adolescents' view of their parents. *Soc Sci*. 2019;8(25). <https://doi.org/10.3390/socsci8010025>
- Beyazıt U, Şimşek Ş, Ayhan AB. An examination of the predictive factors of cyberbullying in adolescents. *Soc Behav Pers*. 2017;45(9):1511-1522. <https://doi.org/10.2224/sbp.6267>
- Livazović G, Ham E. Cyberbullying and emotional distress in adolescents: the importance of family, peers and school. *Heliyon*. 2019;5(6):e01992. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01992>
- Cappadocia, MC, Craig WM, Pepler D. Cyberbullying: prevalence, stability, and risk factors during adolescence. *Can J Sch Psychol*. 2013;28(2):171-192. <https://doi.org/10.1177/0829573513491212>
- Bevilacqua L, Shackleton N, Hale D, Allen E, Bond L, Christie D, Elbourne D, Fitzgerald-Yau N, Fletcher A, Jones R, Miners A, Scott S, Wiggins M, Bonell C, Viner RM. The role of family and school-level factors in bullying and cyberbullying: a cross-sectional study. *BMC Pediatr*. 2017;17(1):160. <https://doi.org/10.1186/s12887-017-0907-8>
- Heirman W, Walrave M. Predicting adolescent perpetration in cyberbullying: an application of the theory of planned behavior. *Psicothema*. 2012;24(4):614-620. PMID: 23079360.
- Küçük S, İnanıcı MA, Ziyalar N. Siber zorbalık ölçeği Türkçe uyarlaması. *Bull Leg Med*. 2017;22(3):172-176. <https://doi.org/10.17986/blm.2017331584>
- Telef BB, Karaca R. Çocuklar için öz-yeterlik ölçeği; geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2012;32:169-187.
- Akın A, Şahin M, Gülşen M. Çocukluk çağı narsisizm ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2015;24:203-215.
- Slonje R, Smith PK, Frisén A. The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Comput Hum Behav*. 2013;29(1):26-32. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>
- Kavuk M. İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve sanal kurban olma durumlarının incelenmesi [Master's of Science Thesis]. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2011.
- Horzum MB, Ayas T. Ortaöğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma düzeylerinin okul türü ve cinsiyet açısından incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*. 2011;10(20):139-159.
- Burnukara P, Uçanok Z. Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım olanakları ile sanal ortamda meydana gelen zorbalığa ilişkin betimsel bir inceleme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 2010;b21(2):47-62.
- Kağan M, Ciminli A. Ergenlerde sanal zorbalık ve mağduriyetin empati ile ilişkisinin incelenmesi. *EUJEF*. 2016;18(2):1135-1150. <https://doi.org/10.17556/jef.66842>
- Mohseny M, Zamani Z, Basti SA, Sohrabi MR, Najafi A, Tajdini F. Exposure to cyberbullying, cybervictimization, and related factors among junior high school students. *Iran J Psychiatry Behav Sci*. 2020;14(4):e99357. <https://doi.org/10.5812/ijpbs.99357>
- Wiguna T, Irawati Ismail R, Sekartini R, Setyawati Winarsih Rahardjo N, Kaligis F, Prabowo AL, Hendarmo R. The gender discrepancy in high-risk behaviour outcomes in adolescents who have experienced cyberbullying

- in Indonesia. *Asian J Psychiatr.* 2018;37:130-135. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2018.08.021>
33. Smith PK, Madsen KC, Moody JC. What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of risk of being bullied. *Ed Res.* 1999;41(3):267-285. <https://doi.org/10.1080/0013188990410303>
 34. Garby P, Vilhjálmsdóttir R, Kristjánssdóttir G. Bullying in school-aged children in Iceland: a cross-sectional study. *J Pediatr Nurs.* 2018;38:e30-e34. doi: 10.1016/j.pedn.2017.05.009
 35. Uludasdemir D, Kucuk S. Cyber bullying experiences of adolescents and parental awareness: Turkish example. *J Pediatr Nurs.* 2019;44:e84-e90. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2018.11.006>
 36. Chen Q, Lo CKM, Zhu Y, Cheung A, Chan KL, Ip P. Family poly-victimization and cyberbullying among adolescents in a Chinese school sample. *Child Abuse Negl.* 2018;77:180-187. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.01.015>
 37. Genta ML, Berdondini L, Brighi A, Guarini A. The phenomenon of cyberbullying in adolescence. *Rass. Psicol.* 2009;1(26):141-161.
 38. Palermi AL, Servidio R, Bartolo MG, Costabile A. Cyberbullying and self-esteem: An Italian study. *Comput Hum Behav.* 2017;69:136-141. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.12.026>
 39. Savcı M, Ercengiz M, Aysan F. Ergenlerde sosyal medya bozukluğu ölçeğinin Türkçe uyarlaması. *Noro Psikiyatr Ars.* 2018;55(3):1-8. <https://doi.org/10.5152/npa.2017.19285>
 40. Savcı M, Aysan F. Interpersonal competence, loneliness, fear of negative evaluation, and reward and punishment as predictors of social media addiction and their accuracy in classifying adolescent social media users and non-users. *Addicta.* 2018;5(3):431-471.
 41. Suler J. The online disinhibition effect. *Cyberpsych Beh.* 2004;7(3):321-326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>
 42. Zhou Z, Tang H, Tian Y, Wei H, Zhang F, Morrison CM. Cyberbullying and its risk factors among Chinese high school students. *Sch Psychol Int.* 2013;34(6):630-647. <https://doi.org/10.1177/0143034313479692>
 43. Elsaessner C, Russell B, Ohannessian CM, Patton D. Parenting in a digital age: a review of parents' role in preventing adolescent cyberbullying. *Aggress. Violent Behav.* 2017;35:62-72. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.06.004>
 44. Ybarra ML, Mitchell KJ. Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics. *J Child Psychol Psychiatry.* 2004;45(7):1308-1316. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00328.x>
 45. Patchin JW, Hinduja S. Cyberbullying: an update and synthesis of research. In Patchin JW, Hinduja S, editor. *Cyberbullying prevention and response.* NY: Taylor & Francis; 2012. p. 13-35.
 46. Álvarez-García D, Núñez JC, García T, Barreiro-Collazo A. Individual, family, and community predictors of cyber-aggression among adolescents. *Eur J Psychol Appl Leg Context.* 2018;10(2):79-88. <https://doi.org/10.5093/ejpalc2018a8>
 47. Fan CY, Chu XW, Zhang M, Zhou ZK. Are narcissists more likely to be involved in cyberbullying? Examining the mediating role of self-esteem. *J Interpers Violence.* 2019;34(15):3127-3150. <https://doi.org/10.1177/0886260516666531>
 48. Schade EC, Voracek M, Tran US. The nexus of the dark triad personality traits with cyberbullying, empathy, and emotional intelligence: a Structural-Equation Modeling approach. *Front Psychol.* 2021;12:659282. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.659282>
 49. Zajenkowski M, Maciantowicz O, Szymaniak K, Urban P. Vulnerable and grandiose narcissism are differentially associated with ability and trait emotional intelligence. *Front Psychol.* 2018;9:1606. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01606>